

De macht van het schone woord

Jozef Janssens

Remco Sleiderink

Literatuur
in Brussel
van de 14^{de}
tot de 18de eeuw

70
Davidsfonds/Literair

Jozef Janssens
Remco Sleiderink

De macht van het schone woord

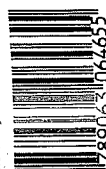

De macht van het schone woord trekt alle literaire registers open. Van hoofse literatuur aan het hof van hertog Jan I tot de neerslachtige alexandrijnen van Manneke Pis, van Trojaanse dialogen tot de spektakelstukken van De Griek, van de mystieke inzichten van Jan van Ruusbroec tot de strijd bare poëzie der calvinisten, van pikante boerden tot de vreugden van Maria... De Brusselse literatuur is ongemeen rijk en gevarieerd.

De macht van het schone woord toont de Brusselse literatuur in al haar glans én belicht de maatschappelijke rol van de schone kunsten. Rederijkerskamers geven impulsen aan de opkomst van de burgercultuur. Sociale gebeurtenissen zoals processies, intochten en zelfs een heus sneeuwpoppenfestival worden georganiseerd door dichters, die er vervolgens ook verslag van doen. In het Nederlands, want de mythe van de vroege verfransing van Brussel wordt in dit boek ook onder vuur genomen.

De interdisciplinaire invalshoek combineert historisch en archivaal onderzoek met cultuurhistorische synthese en nieuwe literair-historische inzichten. JOZEF JANSSENS, REMCO SLEIDERINK, ANNE-LAURE VAN BRUAENE, SUSIE SPEAKMAN SUTCH, ROEL JACOBS, PAUL DE RIDDER en DIRK COIGNEAU tekenden mee aan dit verrassende overzicht van vier eeuwen Brusselse literatuur en cultuur. De met smaak uitgezochte illustraties tonen een voor velen onbekende wereld.

ISBN 90-6306-465-9

Davidsfonds/Literair

Grootse ambities

Culturele initiatieven van de stad Brussel ten tijde van Filips de Goede

REMCO SLEIDERINK
K. U. BRUSSEL

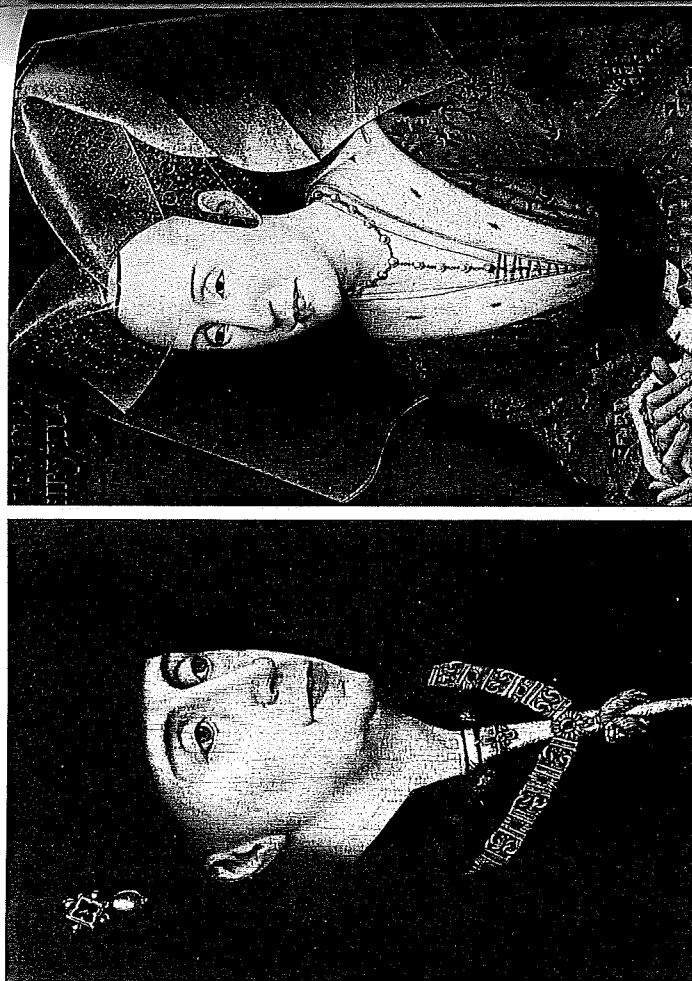
Een nieuwe hertog van Brabant

Op zondag 8 oktober van het jaar 1430 brak een nieuwe periode aan in de geschiedenis van Brussel. Filips de Goede, hertog van Bourgondië en graaf van Vlaanderen, kwam die dag naar de stad aan de Zenne om zich te laten inhuldigen als nieuwe hertog van Brabant. Twee maanden eerder was de vorige hertog aan een maagzweer bezweken en Filips was er – met diplomatiek talent en subtiel omkopingstechnieken – in geslaagd zich op te werpen als de beste kandidaat voor de opvolging. Zoals gebruikelijk deed de hertog eerst zijn intrede in Leuven (op 5 oktober), maar na de begrafenis van zijn overleden voorganger (op 7 oktober in Tervuren) reisde hij snel door naar Brussel. Filips werd er onthaald 'met minnen, met bliscapen, feesten, met grootter eere, solemnelijc (= plechtig) als prince ende heere'.

Na een weinige zelfstandigheid ging Brabant deel uitmaken van een veel groter rijk dat naast Bourgondië en Vlaanderen al een flink deel van de Nederlanden omvatte. Het viel te vrezen dat Brussel, dat in het oude hertogdom een centrale positie had ingenomen, nu volledig zou worden overvleugeld door steden als Brugge en Rijsel, plaatsen waar Filips de Goede dikwijls resideerde en die daar veel profijt van trokken. Het stadsbestuur zou alle zeilen moeten bijzetten om voor Brussel een goede positie te verwerven in het hart van de nieuwe hertog, vandaar die hartelijke ontvangst.

In eerste instantie leek het allemaal zo'n vaart niet te lopen. Daags na de Brusselse inhuldiging liet Filips zijn archief en bibliotheek naar het paleis op de Coudenberg overbrengen. Daarmee liet hij doorschemeren de stad een belangrijke functie te willen toekennen als residentieplaats.² Bovendien drong hij erop aan dat ook zijn hoogzwangere vrouw, Isabella van Portugal, naar Brussel kwam. De hertog achtte het van groot belang dat zijn eerste kind een geboren Brusselaar zou zijn en zich erop zou kunnen beroepen ter wereld te zijn gekomen binnen de grenzen van het Duitse keizerrijk. Wie weet zou het kind ooit zelf keizer kunnen worden!

De eerste zoon van Filips de Goede, Anton, zag inderdaad het licht in Brussel. Hij werd geboren op 30 december 1430 en enkele weken later met veel pracht en praal

Hertog Filips de Goede en zijn vrouw Isabella van Portugal. Het originele dubbelportret dat Rogier van der Weyden omstreeks 1445 van het hertogelijk paar maakte, is verloren gegaan, zodat we het met deze latere kopieën moeten doen. Brugge, Groeningemuseum en Los Angeles, The J. Paul Getty Museum.

ten doop gehouden in de kerk van Sint-Jacob op de Coudenberg. De stad Brussel droeg aan de feestelijkheden bij door de schenking van maar liefst tweehonderd vijftig toortsen waarop telkens zevenmaal het stadswapen van Brussel prijkte. Keizer zou de jonge Anton overigens niet worden, want hij overleed in februari 1432, amper één jaar oud.³ Pas de derde zoon van Filips, de in 1433 geboren Karel, bleek levensvatbaar en hij zou uiteindelijk in 1467 zijn vader opvolgen. Maar zover was het nog lang niet.

Het stadsbestuur was er in 1430 veel aan gelegen dat de Bourgondische hertog zich in Brussel thuis zou voelen. In het verleden had de stad reeds ten volle geprofi-teerd van de regelmatige aanwezigheid van de Brabantse hertogen op de Coudenberg. De stedelijke economie was erdoor gestimuleerd en vooral de productie van luxeartikelen had een enorme vlucht genomen. Bovendien konden de politieke belangen van de stad veel gemakkelijker worden verdedigd wanneer de hertog binnen de stadsmuren verkeerde.⁴ Hoe sterk de band tussen hertog en stedelijke elite kon zijn, bleek wel in 1417 toen hertog Jan IV lid werd van de nog jonge rederijkerskamer Den Boeck (opgericht in 1401). De rederijkers werden dat jaar aan het hof uitgenodigd voor het vastenavondfeest. Enkele maanden later was de hertog present bij een groots rederijkersfeest in de herberg van Griet Wittekens.⁵ Toentertijd hadden de Brusselaars grote invloed op het beleid van de hertog; zou dat nu ook weer lukken?

Wat kon men doen om ook Filips de Goede aan de stad te binden? Hoewel de hertog er zelf het nodige belang bij had zich dikwijls in Brussel te vertonen, aarzelde hij niet handig in te spelen op de welwillendheid van de Brusselaars. In 1431 deed hij de stad het dringende verzoek financieel bij te dragen aan een grondige verbouwing van het paleis en de uitbreiding van de warande 'opdat wy te meer gehouden ende ge-neight souden sijn onse residencie bynnen der selver stat te houden'.⁶ Het stadsbestuur kon niet anders doen dan diep in de buidel tasten om de hertog te plezieren. Zo werd een begin gemaakt met een 'residentiepolitiek' die de Brusselse burgerij in de loop der jaren steeds meer geld en energie zou kosten, maar die ook belangrijke culturele producten opleverde in de vorm van majestueuze gebouwen, magnifieke schilderijen en interessante teksten waaronder een zeer uitvoerige kroniek.

Grootse ambities

In de eerste jaren dat hij hertog van Brabant was, verbleef Filips de Goede vrij vaak in Brussel. Om zijn ongekende macht te tonen, organiseerde hij er tal van grote toernooien en feesten. Zo werd er in november 1435 een bijeenkomst belegd van de prestigieuze ridderorde van het Gulden Vlies die de hertog in 1430 had opgericht.⁷ Nergens was een hof te vinden waar zoveel feesten werden gevierd als aan het Bour-

gondische hof te Brussel: 'On ne trouvoit cour de haut prince où tant on en fist comme alors on faisoit à la cour du noble duc de Bourgogne', aldus George Chastelain.⁸

Maar het feestgedruis klonk niet alleen op de Coudenberg. Ook de stedelingen deden hun duit in het zakje. Vermaard is vooral de ommeegang. Een met wonderen omgeven Mariabeeld werd ieder jaar op de zondag voor Pinksteren in een plechtige processie vanuit de kerk van Onze-Lieve-Vrouw op de Zavel naar de Grote Markt gevoerd, waar dan een grandioze slothappening plaatsvond. De organisatie was in handen van een van de Brusselse schuttersverenigingen – het Grote Gilde van de voetboog – maar in feite participeerden alle lagen van de Brusselse bevolking in dit groots opgezette feest. Het stadsbestuur zorgde voor financiële ondersteuning, die overigens gemakkelijk werd terugverdiend doordat de talrijke bezoekers – ook van buiten de stad – zorgden voor een aanzienlijke meeropbrengst aan biertaccijnzen. Kennelijk werd er nogal wat gedronken die dag.⁹

Uiteraard hoopte men met de ommeegang ook indruk te maken op de hertog. De Brusselse processie had daarvoor een belangrijke troef in handen want ze werd van oudsher gekenmerkt door een sterk dynastiek element. Leden van de ambachten verzorgden ieder jaar een levende genealogie: in de optocht werden de vroegere hertogen van Brabant één voor één uitgebeeld. Daarmee werd niet alleen de positie van de huidige hertog versterkt – zijn opvolging werd er in zekere zin door gelegitimeerd – bovendien werd op deze wijze de bijzondere band benadrukt die er altijd was geweest tussen Brussel en de hertogen van Brabant. In het verleden waren de hertogen ook vaak naar de ommeegang komen kijken.¹⁰

Helaas bleek Filips de Goede nogal eens in het buitenland te zijn wanneer de ommeegang plaatsvond, maar in 1437 kon hij het feest toch bijwonen. Op woensdag 8 mei, enkele dagen voor de processie, nam de hertog reeds deel aan een schutterswedstrijd waarbij hij eigenhandig 'den papegay afschoet'. De zondag erna bekeek Filips de ommeegang vanuit het stadhuis, samen met zijn vrouw Isabella:

Item myn heere ende myn vrouwe van Brabant saeghen die processe van Onse Vrouwe-opten-Savele, op den stadhuysse ende aten daer.¹¹

Dat de Brusselaars er steeds beter in slaagden de hertog bij hun culturele initiatieven te betrekken, kan ook worden afgeleid uit het feit dat Filips de Goede in de zomer 1437 betaalde voor het lidmaatschap van de rederijkerskamer Den Boeck, 'la confrarie du Livre en la ville de Bruxelles dont icelluy seigneur est confrère'.¹²

Het Brusselse stadsbestuur volgde de hertog in diens culturele manifestatiedrang. Omstreeks 1435 gingen de stadsbestuurders zelfs over tot de aanstelling van een officiële stadsschilder. De keuze viel op Rogier de le Pasture, een veelbelovende

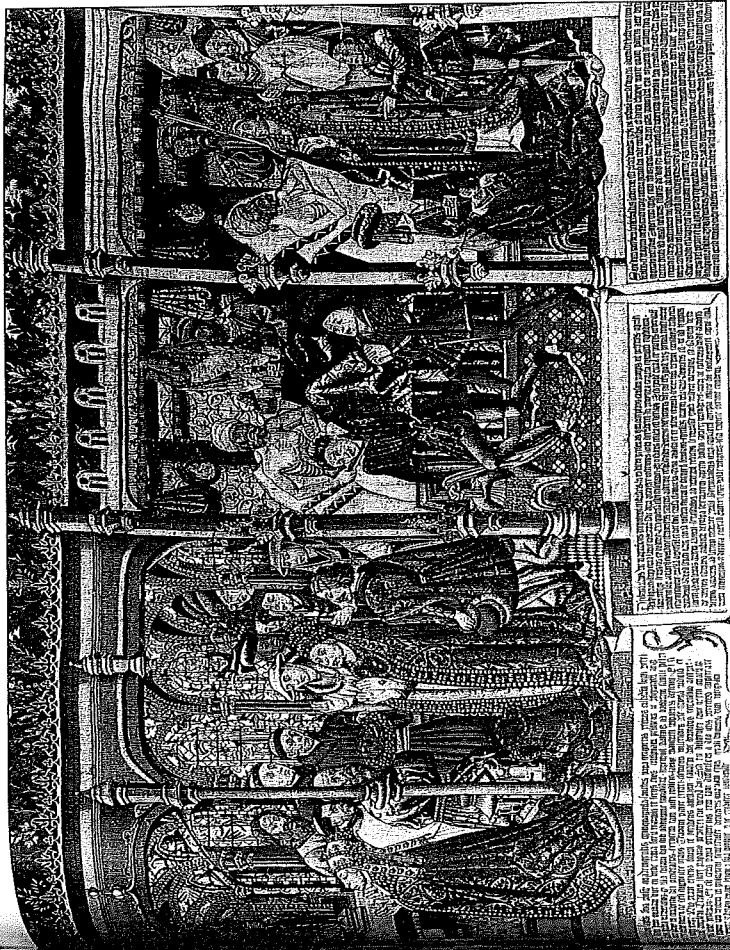

jonge schilder uit Doornik die zich na aankomst in Brussel Rogier van der Weyden liet noemen. Zijn eerste belangrijke opdracht betrof de decoratie van de rechtszaal van het stadhuis. Rogier beschilderde hiervoor vier panelen die ieder zo'n vier en een halve meter breed waren en net zo hoog. De eerste twee toonden de exemplarische gerechtigheid van de Romeinse keizer Trajanus en de goddelijke genade die hij daarmee verwierf. Op twee andere panelen schilderde Rogier het verhaal van de legendarische graaf Herkenbald die al evenzeer een voorbeeld vormde voor de Brusselse rechters.¹³

Dat het Brusselse stadsbestuur trots was op het werk van haar stadsschilder blijkt uit een toevallig bewaard gebleven excerpt uit de in 1695 verloren gegane stadsrekeningen. Daarin wordt vermeld dat in 1441 Daniel van Boechout, burggraaf van Brussel, samen met enkele andere edellieden naar het stadhuis kwam om het tafereel te bewonderen. Het gezelschap werd namens de stad getraceerd op wijn en fruit:

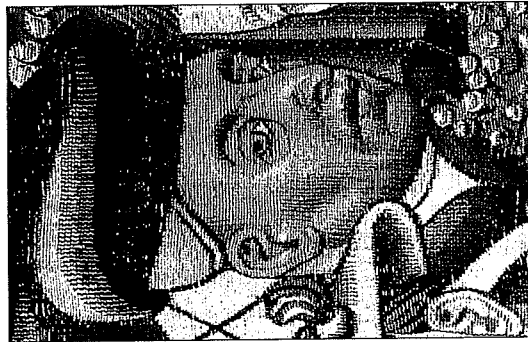
De gerechtigheidstafelen van Rogier van der Weyden zijn in 1695 verbrand, maar we beschikken nog over dit wandkleed dat erop is gebaseerd. De verhoudingen zijn hierin wel sterk aangepast. Het oorspronkelijke werk bestond uit vier vierkante panelen.

Bern, Historisches Museum.

Cost ghedaen op den stadhuysse met joncheere Daniel van Bouchout, met joncvrouwe Johannen van Beverwerde ende met hueren gheselschape, doen sy der stadt taverel quamen sien, een gelte wyn ende fruiet, costen I st.
II d. gr. br.¹⁴

Op maandag 31 januari 1452 kreeg ook de beroemde kardinaal Nikolaas van Kues de Brusselse schilderingen te zien, nadat hij eerst op de Grote Markt gepredikt had. Hem trof vooral het zelfportret dat Rogier in zijn tweede Trajanus-paneel had verwerkt. Ongeacht waar de toeschouwer zich bevond, telkens keek de schilder hem recht in de ogen. Voor de theoloog vormde dit de perfecte illustratie van de werking van het alziende oog van God. In zijn boek *De Visione Dei* uit 1453 aarzelde hij dan ook niet Rogier te betitelen als

In het tweede paneel van de gerechtigheidstafelen verwerkte Rogier van der Weyden zijn zelfportret. De schilder kijkt de toeschouwer recht in de ogen.

Bern, Historisches Museum.

de 'grootste der schilders'.¹⁵ Helaas hield de grootsheid van de gerechtigheidspanelen ook hun ondergang in. De reusachtige omvang maakte het immers onmogelijk ze in veiligheid te brengen toen De Villeroy in augustus 1695 zijn bombardement had aangekondigd. Het enige dat thans nog van de taferelen rest is een wandkleed dat omstreeks het midden van de vijftiende eeuw naar het voorbeeld van de Brusselse meesters werd gemaakt...¹⁶

Eigentijdse geschiedenis

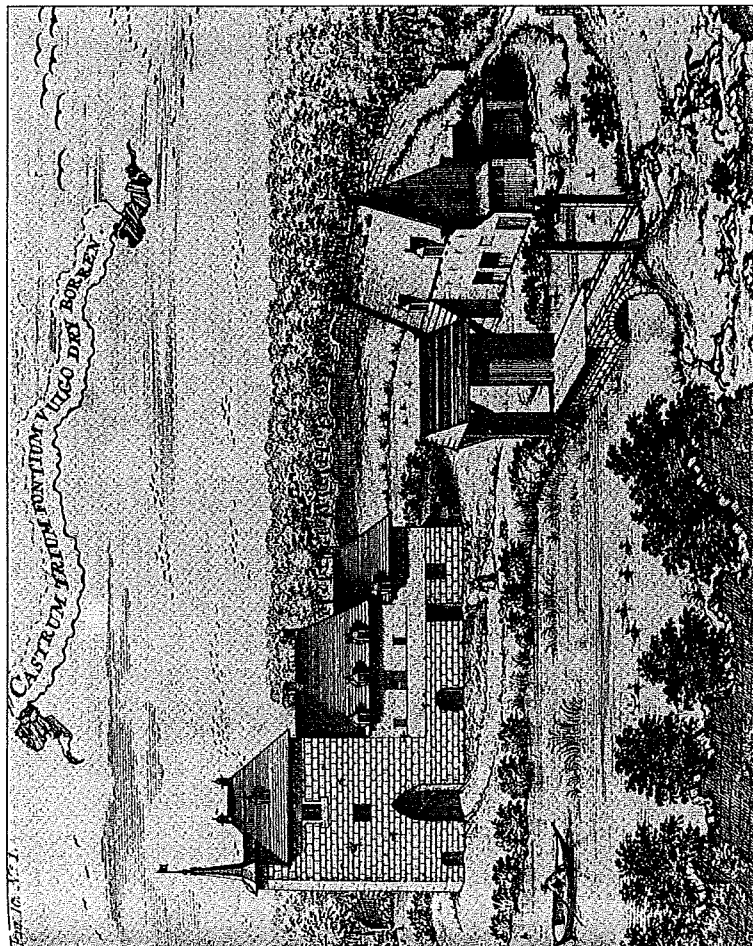
Minder in het oog springend, maar al evenzeer getuigend van de grootse ambities van het stadsbestuur, was het plan om een oude Brabantse kroniek — de *Brabantische yeeften* — nieuw leven in te blazen. De oorspronkelijke tekst was in de eerste helft van de veertiende eeuw geschreven door de Antwerpse schepenkleerk Jan van Boendale en vertelde in zestien duizend verzen, verdeeld over vijf boeken, de geschiedenis van de Brabantse dynastie sedert Karloman, de Brabantse voorouder van Karel de Grote. Tijdens de regering van hertog Jan IV van Brabant (1415-1427), toen zij nauw bij het hertogelijke beleid betrokken waren, hadden de Brusselse stadsbestuurders ondervonden dat zo'n statige kroniek goede diensten kon bewijzen als er ingewikkelde juridische argumentaties moesten worden opgezet. Zo'n oude kroniek bood immers een schat aan jurisprudentie. Bovendien kon de tekst worden gebruikt bij de verdere uitwerking van de levende genealogie in de ommegang. Alleen jammer dat de kroniek van Boendale eindigde in het midden van de veertiende eeuw...

Het plan om de *Brabantische yeeften* van een actueel vervolg te voorzien werd omstreeks 1430 uitgewerkt door de Brusselse stadspensionaris Petrus de Thimo, de hoogste ambtenaar van de stad. Hij verzamelde de nodige historische informatie en ging ook te rade bij Emond de Dyniter, secretaris aan het hertogelijke hof. Het enorme dossier dat op die manier ontstond, werd vervolgens overgemaakt aan een dichter die alles in verzen om moest zetten.¹⁷

Wie die dichter was, is lange tijd een raadsel geweest. Nergens in de voortzetting van de *Brabantische yeeften* noemt hij zijn naam. Op basis van enkele terloopse opmerkingen in de kroniek heb ik evenwel aannemelijk kunnen maken dat het moet gaan om Wein van Cothtem, een kapelaan die geboren was uit een Brusselse patriciërsfamilie. In 1402 was hij zijn carrière begonnen als koorleider in de hofkapel van hertogin Johanna († 1406). Na jarenlange trouwe dienst aan het hof, werd hij in 1429 benoemd tot kapelaan van het kleine kasteeltje Drienborren in het Zoniënwoud. Vier keer per week droeg hij er de mis op en kennelijk gebruikte hij zijn vrije tijd om op verzoek van Petrus de Thimo aan de voortzetting van de *Brabantische yeeften* te werken.

ken.¹⁸ Het zesde boek — met daarin ruim tienduizend verzen Brabantse geschiedenis vanaf het midden van de veertiende eeuw tot aan de dood van hertogin Johanna — rondde de dichter af op de vooravond van het feest van de heilige Barbara in december 1432. Werkend bij kaarslicht was het die avond bijzonder laat geworden:

Dit was ghescreven ende voldicht
Int wout van Sonyen, doe ic u cont,
Op Sente Berbelen avont,
Als men screef, noch min noch mee,
M. III^c XXX ende twee,
Des nachts omtrent der thiender uren.¹⁹

Het kasteeltje Drienborren bestond aanvankelijk uit een woontoren (een donjon). Nadien werden er andere gebouwen aan toegevoegd zoals op deze gravure goed te zien is (C. Butkens, *Trophées tant sacrés que profanes du duché de Brabant*, supplement 1, 1's-Gravenhage, 1726).

Brussel, Koninklijke Bibliotheek van België, Prentenkabinet.

Na dit zesde boek werd ook nog een zevende boek geschreven dat in omvang bijna twee keer zo groot was. Het behandelde de geschiedenis van 1406 tot 1430. Kennelijk voltooide Wein van Cotthem dit deel pas in het voorjaar van 1441, want hij zegt aan het einde van de kroniek dat Filips de Goede reeds tien en een half jaar aan de macht is. Hij wijdt bovendien enkele woorden aan Karel van Charolais, de zevenjarige zoon van Filips die samen met zijn al even jeugdige vrouw opgroeide in het paleis op de Coudenberg. Toch wil Wein de gebeurtenissen sinds de inhuldiging van Filips de Goede in 1430 niet meer zelf beschrijven, want – zo zegt hij – 'mijn inct es ute en mijn penne es sleeuw' (bot).²⁰

Nadat Wein van Cotthem in 1441 zijn manuscript had afgerond, kon de stad Brussel de volledige tekst – alle zeven boeken van de *Brabantsche yeeften* oftewel bijna vijftigduizend verzen – nog eens netjes laten overschrijven zodat er een mooie, leesbare codex zou ontstaan. Een ervaren kopiist had daar vermoedelijk zo'n halfjaar voor nodig. Vreemd genoeg lijkt het project hier tijdelijk te zijn stilgelegd. Waren de stadsbestuurders nog niet tevreden over het resultaat? Of schrok men terug voor de kosten die de productie van zo'n presentemplaar inhield? Mogelijk schuilt de verklaring in het feit dat Filips de Goede in het najaar van 1441 Brussel en Brabant voor onbepaalde tijd vaarwel zei. De hertog trok naar Bourgondië en wilde zijn tijd en energie voorlopig steken in een poging om de macht te grijpen in het hertogdom Luxemburg. Voor het Brusselse stadsbestuur stond de 'residentiepolitiek' vermoedelijk eventjes minder hoog op de agenda.²¹

Het feestjaar 1444

Het duurde enkele jaren alvorens Filips de Goede weer naar Brussel kwam. Pas nadat hij de kwestie rond Luxemburg in zijn voordeel had kunnen beslissen, was in januari 1444 de tijd gekomen voor een triomfantelijke terugkeer. Karel van Charolais, die de voorbije jaren met een aantal adellijke leeftijdgenootjes had doorgebracht op de Coudenberg, zag zijn vader eindelijk weer terug. Hij en zijn vriendjes reden hem op kleine paardjes tegemoet, zo beschrijft Olivier de la Marche, toentertijd page in het gevolg van de hertog:

Et luy vint au devant monseigneur Charles de Bourgoingne, son filz, conte de Charrolois, honnorablement accompagné et principalement de josnes enfans de grant maison, de son eage ou moindre ... et estoient montez sur petitz chevaux.²²

Natuurlijk toonde ook de Brusselse burgerij zich van haar beste kant toen Filips de Goede op 20 januari voor de poorten van de stad verscheen: 'A grande liesse il fut reçu des bourgeois et communauté de la ville.'²³

Meteen na aankomst van de hertog gonsde het in de stad van de activiteiten. Aan het paleis op de Coudenberg was het een komen en gaan van gasten. En alles verliep in een hoogst feestelijke sfeer. Ter gelegenheid van vastenavond organiseerde de hertog op dinsdag 25 februari op het Balieplein bij het paleis een steekspel waarop tal van edellieden werden verwelkomd. Maar ook dans- en verkleedpartijen stonden op het programma.²⁴ En de tuin van het paleis werd verrijkt met enkele opzienbarende dieren: een leeuw, een struisvogel en een cavia.²⁵

Ook de stad deed haar duit in het zakje bij de feestelijkheden. Op 4 maart vond op de Grote Markt een plechtigheid plaats waarin Karel van Charolais de hoofdrol speelde. De zoon en beoogde opvolger van Filips de Goede mocht die dag de eerste steen leggen voor een nieuwe vleugel van het stadhuis:

Op den III^{en} dach van merte doen leyde die jonghe heere van Sarlot den iersten steen om te meederen der stad huys te Bruesel onder den torre daer hy selve steet ghemaect te noerden wert.²⁶

Hertoge Karel, oudt wesende negen jaeren. Latere kopie van een portret dat omstreeks 1443 werd gemaakt van Karel van Charolais, de latere hertog Karel de Stoute. Zo zag het venje eruit toen hij de eerste steen legde van de nieuwe vleugel van het Brusselse stadhuis.

Amhem, Gemeentemuseum.

Tussen 1401 en 1421 was op de Grote Markt reeds een prachtig L-vormig gebouw verzezen met aan de rechterzijde een indrukwekkend belfort. Men liep al enkele jaren met het plan rond om rechts van die toren een nieuwe vleugel te bouwen om de uitstraling van het gebouw nog te verhogen. Nu de hertog weer in Brussel zetelde, achtte men de tijd rijp om er werk van te maken.²⁷ Dat de jonge Karel van Charolais werd gevraagd de werkzaamheden op symbolische wijze te starten, toont eens te meer dat de Brusselse stadsbestuurders inmiddels een goed gevoel voor 'public relations' hadden ontwikkeld.

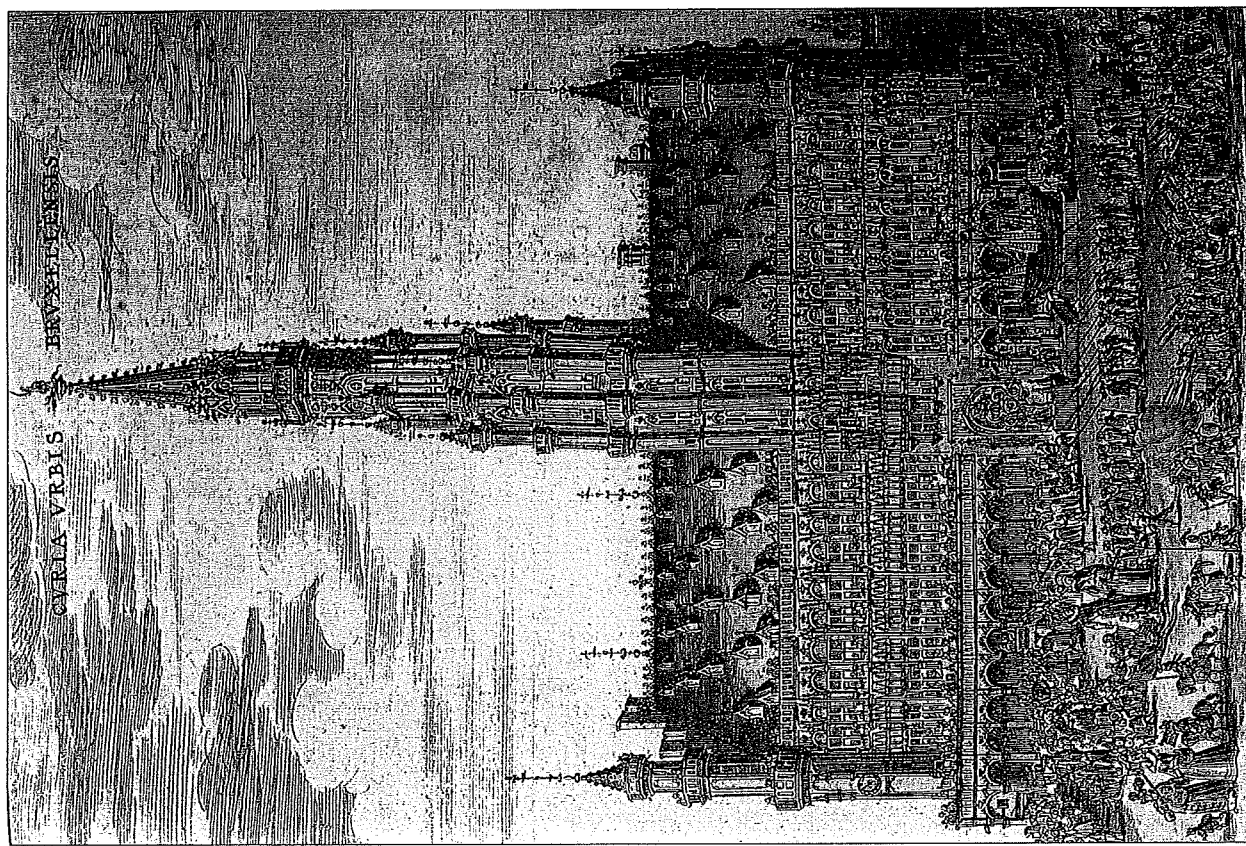
Maar het grootste feest in 1444 was een 'scietspel' dat werd georganiseerd door de Brusselse schutters, naar we mogen aannemen met de nodige subsidies van de stad. Ter gelegenheid van dit schietfeest werd de Grote Markt omgetoerd tot een waarlijk paradijselijke omgeving met fruitbomen en vijvers. Er waren flinke prijzen te verdienen en de wijn stroomde overvloedig, aldus een Brussels kroniekje:

Item doen men screef MCCCC XL IIII was een groet scietspel te Bruesel van vergulden juwelen. Ende daer was ghemaect een aleye daer men op scoet daer op men wassen sach menegherhande vrucht, ende lavoren met vischen, ende fonteyne met wine springen uyt eender jonfrouwe borsten.²⁸

(Verder was er in het jaar 1444 een grote schietwedstrijd in Brussel met vergulde prijzen. En waar men schoot was een laan met bomen gemaakt waar men menige vrucht in zag groeien. Er waren bakken met vissen en fonteynen waarbij wijn uit een vrouwenborst spoot.)

Kennelijk betrof het een van de wedstrijden die de Brabantse schuttersverenigingen om beurten organiseerden, telkens in een andere stad. Bij zo'n landjuweel — de voorloper van de latere landjuwelen van de rederijkers — werden niet alleen prijzen uitgereikt voor de meest doeltreffende schutters, maar ook voor de mooiste intocht, het beste toedekstuk en het meest spectaculaire vuurwerk, zoals blijkt uit de beschrijving van een schietspel dat in 1458 in Mechelen plaatsvond. De Brusselse schutters gingen daar dat jaar trouwens met vrijwel alle prijzen lopen:

Int selve jaer opte XI^{ten} dach der maent van junio voer Sint Jansmisse soe was een groot tryumphelijck schietspel te Mechelen van den voetboghe, aldaer dat die van Bruessel hadden het schoenste innecommen, den hoogsten prijs van battemente ende van vierene, ende wonnen den hooghsten prijs met schietene soe dat sij tsamen hadden ende wonnen aldaer XII silveren potten.²⁹

Het stadhuis van Brussel met de ommegang zoals die in de 17de eeuw nog altijd werd gehouden, afgebeeld in Erycius Puteanus, *Bruxella, incomparabili exemplo septenaria...* Brussel, 1646. De eerste steen van de rechtervleugel werd in het feestjaar 1444 gelegd door Karel van Charolais.
Brussel, Koninklijke Bibliotheek van België, Kostbare Werken.

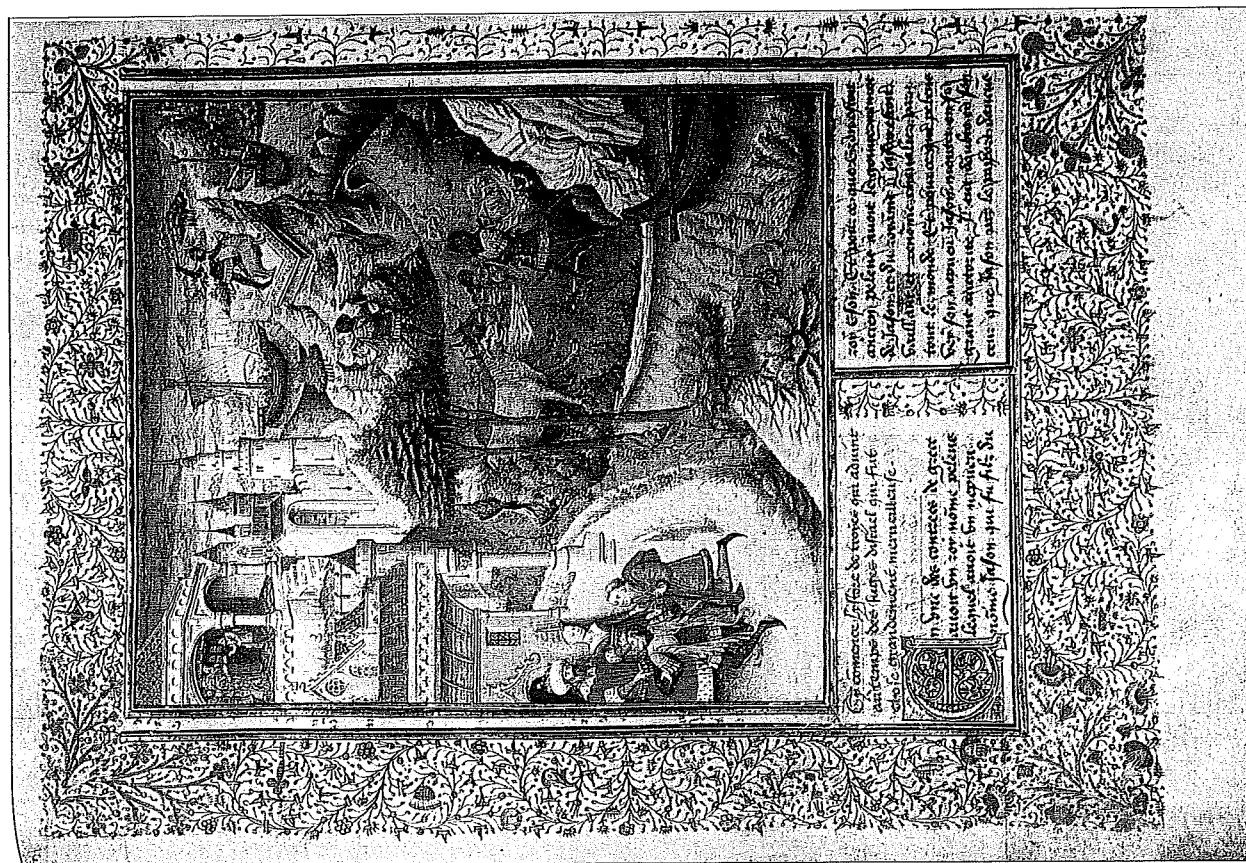
Net als de ommevang, was ook het Brusselse schietspel van 1444 erop gericht de band met de hertog te versterken. Dat blijkt heel duidelijk uit een gedicht dat op 29 oktober 1444 werd voltooid door de verder onbekende Gillis Peys. Het opmerkelijke werkje verdient meer aandacht dan het tot op heden heeft gekregen.

Gillis Peys vertelt in bijna driehonderd verzen, verdeeld over strofen van acht regels, de geschiedenis van Jason en diens legendarische verovering van het Gulden Vlies, 'alsoe ic las aen die alleye te Brussel doen daer tsietspel was'.³⁰ Op basis van deze opmerking heeft men in het verleden verondersteld dat Gillis zijn gedicht over Jason tijdens het schietspel voordroeg.³¹ Waarschijnlijker is echter dat hij hier enkel de bron van zijn verhaal aangaf. Daarop wijzen immers ook de verzen aan het slot van zijn gedicht: 'te Bruessel aen der scutters alleye nemmeer matieren daer af en stoet'.³² We mogen uit deze woorden afleiden dat het verhaal van Jason op de een of andere wijze te lezen was tussen de vruchtenbomen en dat Gillis die geschiedenis na afloop van het feest in verzen heeft omgezet. Hoe de oorspronkelijke tekst eruitzag, in welke taal die geschreven was, en of het verhaal ook visueel werd uitgebeeld, blijft onduidelijk. Misschien werden de verschillende scènes van het verhaal wel weergegeven in de vorm van 'tableaux vivants', stille vertoningen met levende personages, met daarbij telkens een korte uitleg.³³

De aandacht die tijdens het schietspel werd geschonken aan de geschiedenis van Jason was bijzonder eervol voor Filips de Goede die sinds 1430 aan het hoofd stond van de door hem opgerichte Orde van het Gulden Vlies. Gillis Peys, die zijn tekst mogelijk schreef in opdracht van de Brusselse schutters of voor het Brusselse stadsbestuur, zegt trouwens expliciet dat hij zijn gedicht schreef ter ere van de hertog, diens zoon en alle andere ridders van het Gulden Vlies:

In deere van onse prince boudé,
Zijn zoene ende zijn ridders coene,
Die dordene vanden vliese van goude
Dragen als edele, vrome baroene,
Willic u seggen van Jasoene,
Den edelen, vromen, jongen man,
Hoe dat hij, met zijnen stouten doene,
Eerstwerf dat gulden vlies gewan.³⁴

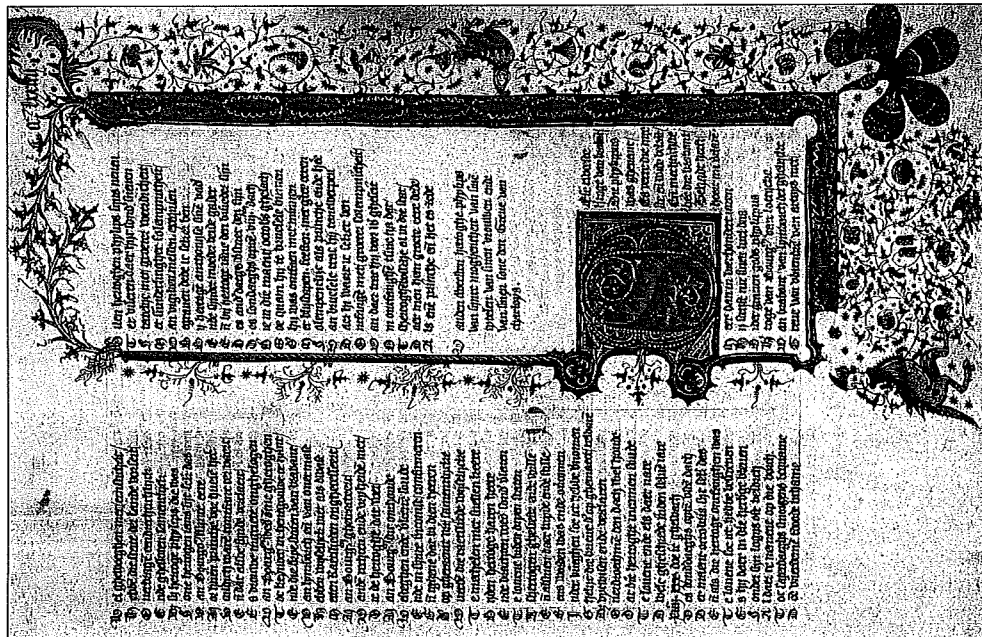
Het feestgedruis van 1444 zou bijna doen vergeten dat in dat jaar alsnog de voltooiing plaatsvond van dat prachtige monument, de zeven boeken van de *Brabantsche yeesten* waaraan al door zovelen was gewerkt. De kopieeropdracht werd uiteindelijk verstrekt aan Heinrichus Vanden Damme die er een indrukwekkend boek van maakte met een aantal fijne randversieringen. Hij voltooide zijn werk op vrijdag 15 mei 1444:

Filips de Goede was bijzonder geïnteresseerd in de geschiedenis van het gulden vlies. Dit handschrift van *La fleur des histoires* van Jean Mansel bevond zich in 1467 in zijn bibliotheek. De miniatuur toont onder meer hoe Jason het schaap met de gouden vacht doodt.

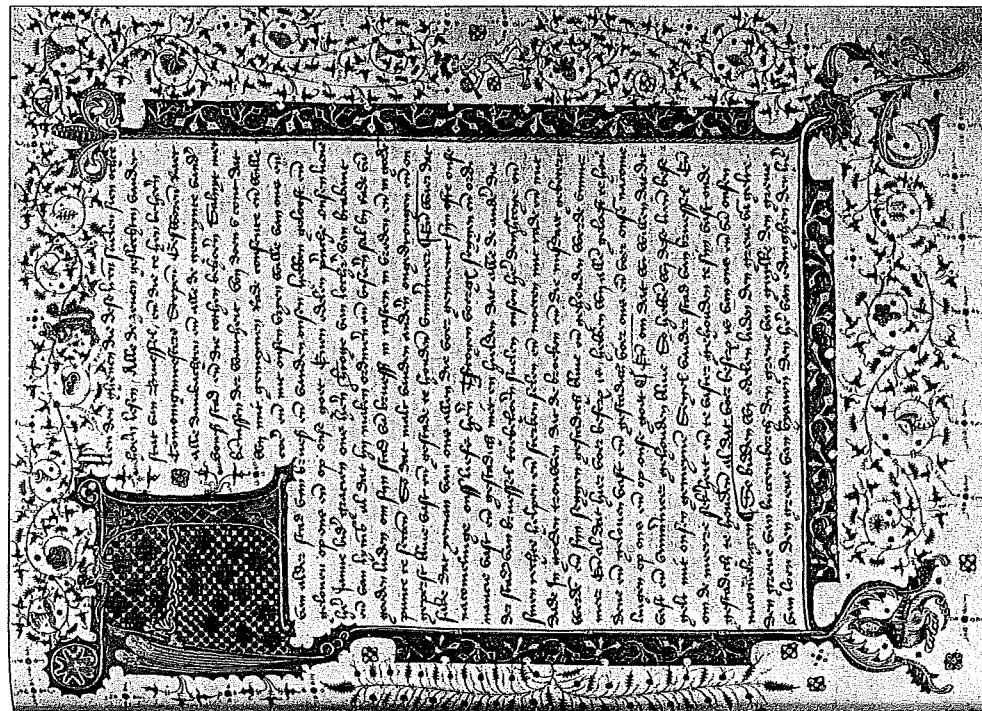
Brussel, Koninklijke Bibliotheek van België, 9231, fol. 190 v°.

Dit boec heeft volbracht aldus
 Vanden Damme Henricus.
 Niet ghedicht, maer volscreven,
 Opten vryendach omtrint neghen
 Uren, die XV in meie ghelach,
 Als men oec ghescreven sach

In het handschrift dat
 Vanden Damme maakte van
 de voortzetting van de
 Brabantse yeesten wordt de
 Bourgondische hertog Filips
 de Goede voorgesteld als de
 'mechtichste heere die
 Brabant gehadt heeft'.
 Brussel Koninklijke
 Bibliotheek van België,
 19.607, fol. 272 r°.

Ons Heeren jaer XIII hondert
 Ende XLIII, wien dat wondert.
 God sij gheleoft, die hem den tijt
 Heeft verleent ende respijt
 Dat hij die goede stadt daer met
 Van Bruesele te vreden heeft ghesedt.

De randversiering in dit
 Brusselse cartularium, het
 Roodstatuutboek metten
 taetsen, komt sterk
 overeen met die in het
 handschrift van de
 Brabantse yeesten.
 Wellicht werden beide
 handschriften door
 Henricus Vanden
 Damme vervaardigd.
 Brussel, Musea van de
 Stad Brussel.

Opmerkelijk is dat Vanden Damme hierachter in het Latijn noteerde 'pro tali pretio nunquam plus scribere volo' (voor zo'n bedrag wil ik nooit meer schrijven). Dat hij dat werkelijk meende, mag overigens worden betwijfeld. Uit een rekensommetje op het laatste blad van de codex blijkt dat Heinrich een heel normaal loon voor zijn werk ontving. Per dag moet hij meer hebben verdiend dan een meester-metselaar. Bovendien is bekend dat de kopiist wel vaker werkte voor het stadsbestuur. Behalve in het handschrift van de *Brabantische yeesten* heeft men zijn hand immers herkend in een afschrift van de *Slag bij Woeringen*.³⁵ En ook een van de meest prestigieuze cartularia van de stad zou wel eens door Vanden Damme kunnen zijn geschreven. In de marge vinden we althans gelijksoortige versieringen als in het handschrift van de *Brabantische yeesten*.³⁶

Het handschrift dat Heinrich Vanden Damme van de *Brabantische yeesten* had gemaakt, was bedoeld om te worden bewaard in het stadhuis. Het lag er, net als de *Slag bij Woeringen* en de belangrijkste cartularia, vermoedelijk aan een ketting ter inzage.³⁷ Op basis van de inhoud zou men kunnen vermoeden dat er tevens een afschrift werd geschonken aan hertog Filips, maar daarvoor zijn voornamelijk geen bewijzen te vinden. Mogelijk was de taal een probleem. Filips had wel een redelijke kennis van het Nederlands, maar de vele boeken die hij in zijn bibliotheek verzamelde waren toch vrijwel zonder uitzondering in het Frans gesteld.³⁸ Het zal ook niet zonder betekenis zijn dat Filips de Goede zijn secretaris Emond de Dynter – die eerder reeds materiaal had aangeleverd voor de *Brabantische yeesten* – opdracht gaf om op basis van die *Nederlandstalige kroniek* een Latijnse bewerking te maken die de hertog vervolgens in het Frans liet vertalen...³⁹

Stedelijke dynamiek

Tijdens de hele regeerperiode van Filips de Goede, die duurde tot 1467, is de stad Brussel zich blijven inzetten om de hertog in de stad te laten resideren. Een laatste belangrijke inspanning was de bouw van de grote zaal van het paleis in de periode 1452 tot 1466.⁴⁰ Gelukkig werd er ook resultaat geboekt, want men heeft uitgerekend dat Filips de Goede uiteindelijk zo'n 22% van zijn regeerperiode in de stad aan de Zenne heeft doorgebracht en dat is meer dan in welke andere stad ook. Bovendien zijn daarbij ook de jaren meegerekend vóór hij hertog van Brabant werd, dus lag het percentage eigenlijk nog hoger.⁴¹

Dat Filips zich echt heel goed thuis voelde in Brussel, blijkt uit een briefje dat hij in 1451 aan zijn jongere neef Jan van Kleef richtte:

Je suis reuevus à Bruxelles, et Dieu set comment je m'aquite au mesnage, tout bellement ainsy qu'ay de coustume comme au cas apartient. Je ne fois que chassier mais les sanglers sont sy magres qui queurent comme le deable. ... A dieu, chias, vous n'en arés pour le present plus, je vois soupper en ville. Ton oncle Phe je n'ose dire vieillard.⁴²

(Sinds enige dagen ben ik teruggekeerd in Brussel en God weet hoe ik mij daarop verheugd heb, want ik ben hem flink aan het raken! Ik doe niets anders dan jagen op everzwijnen en die zijn gelukkig zo uitgehongerd dat ze als duivels tekeergaan. De groeten, makker, verder heb ik niets te vertellen, want ik ga lekker eten in de stad! Je oompje Flip, en durf me geen ouwe sok te noemen!)

Behalve het Zoniënwood en de mondaine sfeer op de Coudenberg en in de benedenstad, behoorden ook de vele literaire initiatieven tot de troeven die de stad Brussel te bieden had. Niet dat de hertog al die Nederlandstalige teksten zelf ook zal hebben gelezen, maar hij moet zich terdege hebben gerealiseerd dat veel van deze teksten bijdroegen aan het prestige dat hij bij de bevolking genoot. Zij maakten dat de hertog in Brussel een heel comfortabele positie innam.⁴³

Maar laten we hier toch ook niet uit het oog verliezen dat al die Brusselse teksten met hun nadrukkelijke betrokkenheid bij de hertog en diens geschiedenis, uiteindelijk toch vooral een bijdrage hebben geleverd aan de interne stedelijke dynamiek. In het literaire leven aan het hof speelden ze hooguit een marginale rol, maar voor de ontwikkeling van het literaire leven in de stad zijn ze van doorslaggevend belang geweest. En dan hebben we het nog niet eens gehad over de *Bliscappen*, de spectaculaire toneelstukken die vanaf 1448 jaarlijks bij de ommegang werden opgevoerd.⁴⁴ De bloei die de Brusselse rederijkerij rond 1500 zou kennen, is ondenkbaar zonder de literaire traditie die onder hertog Filips de Goede werd opgebouwd.

Corenblom, Anthonis Coppens, werd vertaald in OOSTERMAN & RAMAKERS, *Kamers, kunst en competitie*, p. 67-70: om onbegrijpelijke redenen situeren de auteurs het verhaal in 1567, waar het in werkelijkheid gaat om 15 oktober 1559.

¹⁹⁶ BRAEKMAN, *Het protestantisme te Brussel*, p. 22.

¹⁹⁷ Een genuanceerde visie over deze opstand, over Alva en de Raad van Beroerte vindt men bij G. PARKER, *Van Beeldenstorm tot Bestand*, Haarlem, 1978, p. 62-111.

¹⁹⁸ PARKER, *Van beeldenstorm tot bestand*, p. 110-111.

¹⁹⁹ E.T. KUIPER (ed.), *Het Geuzenliedboek*, Zutphen, 1924, p. 259-261. (Het hele corpus is beschikbaar op de website van de DBNL); zie ook BRAEKMAN, *Het protestantisme te Brussel*, p. 23.

²⁰⁰ J.B. HOUWAERT, *Declaratie van die triumphantie Incompt vanden Doorlichtighen ende Hogheboren Prince van Oranien binnen die Princelijke Stadt van Brussel*, Antwerpen, Plantijn, 1579. Exemplaar Brussel, Archief van de Stad Brussel, Bibliotheek 466. Zie ook C. DE BAERE, 'De bedrijvigheid der oude Kamers van Rhetorica te Brussel', in: *Eigen Schoon en de Brabander* XXIX (1946), p. 104-107; recenter W. WATERSCHOOT, *Jan Baptist Houwaert en Lucas d'Heere verwelkomen Willem van Oranje te Brussel en te Gent in 1577*, in: *Handelingen van het acht en dertigste Nederlands Filologencongres (16-17 april 1984)*, Amsterdam, 1985, p. 443-453.

²⁰¹ HOUWAERT, *Declaratie van die triumphantie Incompt*, p. 51.

²⁰² MARNEF, 'Het protestantisme te Brussel', p. 63-72.

²⁰³ J. TE WINKEL, *De ontwikkelingsgang der Nederlandsche letterkunde. Deel 2: Geschiedenis der Nederlandsche letterkunde van*

Middelbeuren en Rederijkersijde, deel 2, p. 477.

²⁰⁴ We konden beschikken over enkele foto's van het enige Parijse exemplaar, waarvoor we Dirk Coigneau bijzonder dankbaar zijn. De citaten zijn te vinden op fol. 2 v°.

²⁰⁵ Zie de lijst in Brussel, Algemeen Rijksarchief. E en A 1177/5. BRAEKMAN, *Het protestantisme te*

Brussel, p. 89; zie ook COIGNEAU, 'Tot Babels schande', p. 217-219.

²⁰⁶ R.J. RESOORT & H. PLEU, 'Nieuwe bronnen en gegevens voor de literatuurgeschiedenis van de zestiende eeuw uit Parijse bibliotheken', in: *Spektator. Tijdschrift voor Neerlandistiek* 5 (1975-76), p. 657-659. H. DE KEYSER, 'De Brusselse rederijkers in de opstand', p. 128, blijkt van deze publicatie niet op de hoogte te zijn.

²⁰⁷ DE ST.-GENOIS, *Dagboek*, p. 156.

²⁰⁸ BRAEKMAN, *Het protestantisme te Brussel*, p. 34 en J. JANSSENS & R. VAN DAELE, *Reinarts streken. Van 2000 voor tot 2000 na Christus*, Leuven, 2001, p. 110.

²⁰⁹ L. 'humanisme et la littérature en Brabant. Exposition', Brussel, 1955, p. 32-40 en p. 66.

²¹⁰ Over de verschillende meningen omtrent het ontstaan van De Wijngaard en de banden met 't Mariacranske, zie DE BAERE, 'De Brusselsche Kamers van Rhetorica', p. 10-12.

²¹¹ W. VAN BEGHEM, *Brusselse dichters. Vierde reeks*, Brussel, 1965, p. 184-185.

²¹² Het bericht was te vinden in de rubriek 'Focus' (Cultuur & Media) van *De Standaard* van 8-9 mei 2002.

²¹³ Zie onder meer ROOBAERT, 'De parochie van Sint-Jans-Molenbeek', p. 422.

HOOFDSTUK 2: GROOTSE AMBITIES

¹ J.H. BORMANS (ed.), *De Brabantische yesten, of Rymkronyk van Brabant*, deel 3, Brussel, 1869, boek 7, vs. 18040-18042. De tactiek die Filips de

Goede aanwendde om zich te verzekeren van de opvolging in Brabant wordt uit de doeken gedaan in het proefschrift van Robert STEIN, *Politiek en historiografie. Het ontstaansmilieu van*

Brabantse kronieken in de eerste helft van de vijftiende eeuw. Leuven, 1994, met name hoofdstuk 9, 'De bourgondisering van Brabant', p. 167-206. Dit boek is een belangrijke inspiratiebron geweest voor mijn eigen bijdrage, zoals uit de noten wel zal blijken. De Leidse

historicus wilde helaas niet ingaan op een verzoek van de redactie om zelf een stuk te schrijven voor deze bundel.

² Joseph KAEPERS, 'Bruxelles, résidence de Philippe le Bon', in: Paul BONENFANT e.a., *Bruxelles au XVme siècle*, Brussel, 1953, p. 155-165 (met name p. 158). Zie in dezelfde bundel ook de bijdrage van Paul BONENFANT, 'Bruxelles et la Maison de Bourgogne', p. 21-32.

³ Zie over de Brusselse geboorte van Anton en het politieke belang daarvan STEIN, *Politiek en historiografie*, p. 164. Net als de voortzetting van *de Brabantische yesten* (boek 7, vs. 18086), geeft Stein 28 december (*alderkinder dach*) als geboortedatum. Toch zag het jongetje pas het licht op zaterdag 30 december, zoals blijkt uit een rekeningpost die wordt geciteerd door Monique

SOMMÉ, *Isabelle de Portugal, duchesse de Bourgogne. Une femme au pouvoir au XVe siècle*, Villeneuve d'Ascq, 1998, p. 50, noot 59. De Brusselse toetsen worden vermeld in een excerpt uit de in 1695 verloren gegane stadsrekeningen van Brussel, zie L. GALESLOOT, 'Notes extraites des anciens comptes de la ville de Bruxelles', in: *Compte rendu des séances de la Commission royale d'histoire*, 3e série, 9 (1867), p. 475-500 (hier p. 486).

⁴ STEIN, *Politiek en historiografie*, p. 229-240; zie tevens de bijdrage van Jozef JANSSENS.

⁵ Zie Dirk COIGNEAU, 'Den Boeck van Brussel. Een geval apart', in: *Jaarboek van de Koninklijke soevereine hoofdkamer van retorica "De Fonteyne" te Gent 49-50 (1999-2000)*, p. 31-44 (vooral p. 34-35) en verder mijn proefschrift (ter perse).

⁶ STEIN, *Politiek en historiografie*, p. 233. Zie tevens Claire DICKSTEIN-BERNARD, 'Bruxelles, résidence princière', in: Mina MARTENS (red.), *Histoire de Bruxelles*, Toulouse, 1976, p. 139-165 (met name p. 152); Paul SEYNAEVE, 'Le palais du Coudenberg', in: BONENFANT, *Bruxelles au XVme siècle*, p. 237-243 (met name p. 240-242) en Arlette SMOLAR-MEYNART, 'Van de oorsprong tot Karel V', in: Arlette SMOLAR-MEYNART e.a., *Het paleis van Brussel. Acht eeuwen kunst en*

geschiedenis, Brussel, 1991, p. 15-90, met name p. 30-40.

⁷ Françoise DE GRUBEN, 'Les chapitres de la Toison d'or à l'époque bourguignonne (1430-1477)', in: Pierre COCKSHAW & Christiane VAN DEN BERGEN-PANTENS (red.), *L'ordre de la Toison d'or de Philippe le Bon à Philippe le Beau (1430-1505): idéal ou reflet d'une société?*, Brussel, 1996, p. 80-83. De veelvuldige aanwezigheid van Filips de Goede te Brussel kan worden nagegaan middels een itinerarium dat werd opgesteld door Herman VANDER LINDEN, *Itinéraires de Philippe le Bon, duc de Bourgogne (1419-1467) et de Charles, comte de Charolais (1433-1467)*, Bruxelles, 1940.

⁸ KERVYN DE LETTENHOVE (ed.), *Oeuvres de Georges Chastellain*, dl. 8, Bruxelles, 1866, p. 31.

⁹ Robert STEIN, 'Cultuur en politiek in Brussel in de vijftiende eeuw. Wat beoogde het Brusselse stadsbestuur bij de annexatie van de plaatselijke onnengang?', in: Herman PLEU e.a., *Op belofte van profijt. Stadsliteratuur en burgermoraal in de Nederlandse letterkunde van de middeleeuwen*, Amsterdam, 1991, NLCM 4, p. 228-243 en p. 398-404.

¹⁰ STEIN, 'Cultuur en politiek', p. 234-236.

¹¹ Zie voor de twee rekeningposten GALESLOOT, 'Notes extraites', p. 487; vgl. STEIN, 'Cultuur en politiek', p. 399, n. 20.

¹² J. DUVERGER, *Brussel als kunstcentrum in de XIVe en XVe eeuw*, Antwerpen/Gent, 1935, p. 83-84.

¹³ Dirk De Vos, *Rogier van der Weyden. Het volledige oeuvre*, Antwerpen, 1999, vooral p. 53-60 en p. 345-354; zie tevens Elisabeth DHANENS, *Rogier van der Weyden. Révisie van de documenten*, Brussel, 1995, vooral p. 52-73.

¹⁴ GALESLOOT, 'Notes extraites', p. 487-488; vgl. DE Vos, *Rogier van der Weyden*, p. 417.

¹⁵ DE Vos, *Rogier van der Weyden*, p. 58. Na afloop van zijn preek kreeg de kardinaal veel lekternijen toegestopt door de stad, zoals blijkt uit een excerpt uit de rekeningen, GALESLOOT, 'Notes extraites', p. 488-489.

- ¹⁶ Zie over dit wandkleed S. SCHNEEBALG-PERELMAN, 'De Brusselse tapijtkunst tijdens de regering van Filips de Goede', in: A. SMOLAR-MEYNART e.a., *Rogier van der Weyden / Rogier de la Pasture. Officiële schilder van de Stad Brussel. Portretschilder aan het Hof van Bourgondië*, Brussel, 1979, p. 102-115 (met name p. 104-108).
- ¹⁷ De ontstaanscontext van de voortzetting van de *Brabantse yeesten* is op voorbeeldige wijze belicht door STEIN, *Politiek en historiografie* (met name p. 31-57). Stein biedt tevens biografieën van Petrus de Thimo (p. 101-124) en Emond de Dynter (p. 73-99) en een profielschets van de anonieme dichter (p. 125-141).
- ¹⁸ Remco SLIEDERIKX, [recensie van STEIN, *Politiek en historiografie*], in: *Spiegel der Letteren* 37 (1995), 65-68; verdere gegevens over Wein van Cothien in mijn proefschrift (ter perse) en in een aparte bijdrage die ik aan de dichter van de voortzetting hoop te wijden.
- ¹⁹ J.F. WILLEMS (ed.), *De Brabantse yeesten, of Rymkronyk van Brabant*, deel 2, Brussel, 1843, boek 6, vs. 11964-11969.
- ²⁰ BORMANS (ed.), *Brabantse yeesten*, deel 3, Brussel, 1869, boek 7, vs. 18181-18182.
- ²¹ De stad Brussel had juist in 1440 en 1441 nog grote financiële offers gebracht voor de hertog en diens familie, zie STEIN, *Politiek en historiografie*, p. 233-234.
- ²² Henri BEAUNE & J. D'ARBAUMONT (ed.), *Mémoires d'Olivier de la Marche. Maître d'hôtel et capitaine des gardes de Charles le Téméraire*, dl. 2, Paris, 1884, p. 50-51. Zie over het verblijf van Karel op de Coudenberg Monique SOMMÉ, 'La jeunesse de Charles le Téméraire d'après les comptes de la cour de Bourgogne', in: *Revue du Nord* 64 (1982), p. 731-750.
- ²³ KERVYN DE LETTENHOVE (ed.), *Oeuvres de Georges Chastellain*, dl. 8, p. 38. Zie tevens BEAUNE & D'ARBAUMONT (ed.), *Mémoires d'Olivier de la Marche*, dl. 2, p. 52. De datum van Filips' aankomst te Brussel is gebaseerd op VANDER LINDEN, *Itinéraires*, p. 223.

- ²⁴ BEAUNE & D'ARBAUMONT (ed.), *Mémoires d'Olivier de la Marche*, dl. 2, p. 52.
- ²⁵ SMOLAR-MEYNART, 'Van de oorsprong tot Karel V', p. 40.
- ²⁶ Brussel, KB Albert I, hs. IV 686, fol. 8v^o; vgl. STEIN, *Politiek en historiografie*, p. 165.
- ²⁷ A. MAESCHALCK & J. VIAENE, *Het stadhuis van Brussel*, Brugge, 1960 en A. MAESCHALCK & J. VIAENE, 'Bouwmeester Jan van Ruisbroek, herdacht (1486-1986)', in: *Tijdschrift voor Brusselse geschiedenis* 2 (1985), 17-110.
- ²⁸ Brussel, KB Albert I, hs. IV 686, fol. 8v^o. (Daar staat evenwel 'vichen' in plaats van 'vischen'; mijn aanpassing steunt onder meer op een passage in een andere Brusselse kroniek, uitgegeven door Ch. PERGAMENI, 'Ben Brusselse kroniek. Onuitgegeven fragmenten', in: *De Brabantse Folklore* 16 (1956-1957), p. 473-486, m.n. p. 475; daar staat ook dat het feest op 'de merkt' doorging.) Vgl. STEIN, *Politiek en historiografie*, p. 165 die tevens verwijst naar andere kronieken.
- ²⁹ STEIN, 'Cultuur en politiek', p. 398, n. 9. Dat de Mechelse schutters ook aanwezig waren bij het Brusselse schietspel staat te lezen bij Alexandre HENNE & Alphonse WAUTERS, *Histoire de la ville de Bruxelles* [geïllustreerde heruitgave], dl. 1, Bruxelles, 1968, p. 211 (vreedend genoeg met 14 juni 1445 als datering).
- ³⁰ M.F.A.G. CAMPBELL (ed.), 'De tot op heden onbekende dichter Gillis Peys en zijn argonauten-togt', in: *De Nederlandsche Spectator* 1865, p. 19-22, vs. 13-14.
- ³¹ STEIN, *Politiek en historiografie*, p. 165; Dini HOGENELST, *Sproken en sprekers. Inleiding en repertorium van de Middeleeuwerlandsche sproke*, Amsterdam, 1997, NLCM 16, dl. 2, p. 202-203.
- Zie tevens Herman PLEU, *De sneeuwpoppen van 1511. Literatuur en stads cultuur tussen middeleeuwen en moderne tijd*, Amsterdam/Leuven, 1988, p. 169-170.
- ³² CAMPBELL (ed.), 'Gillis Peys', p. 22, vs. 285-286.
- ³³ De combinatie van tekst en *tableaux vivants* werd bij voorbeeld ook gebruikt voor de uitbeelding van

als stadsredetjker. De tekst legitimeert vooral de positie van Karel de Charolais die in dat jaar als stadhouder-generaal de plaats van zijn vader innam; zie Robert STEIN, 'Cultuur in context. Het spel van Menych Sympel (1466) als spiegel van de Brusselse politieke verhoudingen', in: *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 113 (1998), p. 289-321 en de bijdrage van Anne-Laure VAN BRUAENE aan deze bundel.

⁴⁴ Zie daarvoor de bijdrage van Dirk COIGNEAU.

HOOFDSTUK 3: MINNELIJKE REDERUKERS.

SCHANDELIJKE SPELEN

- ¹ A.G.B. SCHAYES, 'Analectes archéologiques, historiques, géographiques, etc.', in: *Annales de l'Académie d'archéologie de Belgique* 7 (1850), p. 169. De stichtingsdatum 1401 wordt ook bevestigd in een akte uit 1543, waarvan een afschrift is opgenomen in het zestiende-eeuwse ledenregister van de kamer: Koninklijke Bibliotheek Brussel, hs. 21377, fol. 10 r°-v^o. De vroegste vermelding in de eigenijdsche bronnen dateert van 1417 (rekeningen algemeen ontvanger Brabant); Jozef DUVERGER, 'Leekenbijdragen tot de Geschiedenis van de Brusselse Kamers van Rhetorica en van de Brusselse Rederijkers uit de 15^e eeuw', in: Jozef DUVERGER, *Brussel als kunstcentrum in de XIVe en de XVe eeuw*, Kunstgeschiedenis 3, Antwerpen/Gent, 1935, p. 72-95.
- ² Laurence DERYCKE & Anne-Laure VAN BRUAENE, 'Sociale en literaire dynamiek in het vroeg vijftiende-eeuwse Brugge. De oprichting van de redijkerskamer De Heilige Geest ca. 1428', te verschijnen in: Johan OOSTERMAN (red.), *Stad van koopmanschap en vrede. Literaire cultuur in Brugge op de grens van Middeleeuwen en rederijkers tijd*; Anne-Laure VAN BRUAENE, 'Sociabiliteit en competitie. De sociaal-institutionele ontwikkeling van de redijkerskamers in de zuidelijke Nederlanden (1400-1650)', te verschijnen in: Bart RAMAKERS

- Hercules' werken bij het huwelijk van Karel de Stoute met Margareta van York (Brugge 1468), zie daarvoor P. COCKSHAW e.a., *Karel de Stoute. Tentoonstelling georganiseerd naar aanleiding van de vijfhonderdste verjaardag van zijn dood*, Brussel, 1977, p. 147-148.
- ³⁴ CAMPBELL (ed.), 'Gillis Peys', p. 19, vs. 5-12.
- ³⁵ Robert STEIN, 'Boekproductie in de Middeleeuwen. De betaling van de kopiist en de verlichter van een handschrift van de *Brabantse yeesten*', in: *Spiegel historisch* 24 (1989), p. 507-512 en 547. (Het colofon wordt geciteerd op p. 510-511.)
- ³⁶ Dit Roodstatueteboek metten taetsen wordt normaliter als bruikleen van het Archief van de Stad Brussel (Oud Archief, cartularium XV) bewaard in het Museum van de Stad Brussel, het Broodhuis, maar was op het moment dat ik deze bijdrage schreef niet beschikbaar. Van het handschrift zijn vier folia (12 r°, 16 v°, 27 v° en 72 v°) afgebeeld in HENNE & WAUTERS, *Histoire de la ville de Bruxelles*, dl. 1, Bruxelles, 1968, p. 53, 97, 101 en 153.
- ³⁷ STEIN, *Politiek en historiografie*, p. 158.
- ³⁸ Zie over de talenkennis van Filips, C.A.J. ARMSTRONG, 'The language question in the Low Countries. The use of French and Dutch by the dukes of Burgundy and their administration', in: J.R. HALE, J.R.L. HIGHFIELD & B. SMALLEY (red.), *Europe in the late Middle Ages*, London, 1965, p. 386-409; over diens bibliotheek Georges DOGAER & Marguerite DEBAE, *La librairie de Philippe le Bon*, Bruxelles, 1967.
- ³⁹ STEIN, *Politiek en historiografie*, p. 59-72.
- ⁴⁰ SMOLAR-MEYNART, 'Van de oorsprong tot Karel V', p. 41-43.
- ⁴¹ KNEPS, 'Bruxelles, résidence de Philippe le Bon', p. 43.
- ⁴² A. GRUNZWEIG, 'Quatre lettres autographes de Philippe le Bon', in: *Revue belge de philologie et d'histoire* 4 (1925), 434. De ietwat vrije vertaling is ontleend aan PLEU, *De sneeuwpoppen*, p. 237.
- ⁴³ Vermeldenswaard is in dat licht ook het toneelstukje *Van Menich Sympel* dat vermoedelijk in 1466 werd geschreven door Collijn Caillieu, de dichter die in 1474 werd aangesteld